

SADRŽAJ

LISTA TABELA	11
1. PREDGOVOR	13
2. UVOD	17
2.1. Strah, sloboda i sigurnost	17
2.2. Kontekstualizacija radi korisnosti	21
3. STRAH, ZNAČAJ, IZVORI I VRSTE	29
3.1. Strah – pojam, značaj i odnos prema zlu	29
3.2. Strah – vrste, izvori i reakcije	40
3.3. Strah od smrti i ideologija besmrtnosti	47
3.4. Teorija upravljanja strahom i kulturni konstrukti	54
3.5. Kulturni konstrukti i različitost	63
3.6. Strah od neporetka	68
4. IDENTITET I KULTURNA ZAJEDNICA	77
4.1. Pojam i značaj identiteta	77
4.2. Složenost identiteta	84
4.3. Poverenje i moralnost identiteta	89
4.4. Identitet i stavovi	94

4.5. Kulturna zajednica kao izraz grupnog identiteta	99
4.6. Egzistencijalističko shvatanje kulturne zajednice	104
4.7. Normativizacija identiteta kulturne zajednice	108
4.8. Privlačnost identiteta kulturne zajednice	111
4.9. Promene identiteta kulturnih zajednica	118
5. NACIJA, GENEZA, ODNOS SUVERENITETA I NACIJE	123
5.1. Semantički razvoj pojma nacija	123
5.2. Nacija – sadržina pojma	133
5.3. Osnovne karakteristike nacije kao kulturne zajednice	144
5.4. Odnos nacije i suvereniteta	150
5.5. Ograničenost suvereniteta i prava na samoopredeljenje	156
6. NACIONALIZAM – POJAM, TIPOVI, OSOBINE, ODNOS SA DRUGIM IDEOLOGIJAMA	161
6.1. Definisane pojma	161
6.2. Teorijski pristupi pojavi nacionalizma	168
6.3. Prosvetiteljstvo, nacionalizam i Teorija upravljanja strahom ...	171
6.4. Tipovi nacionalizma	175
6.5. Nacionalizam kao ideologija	182
6.6. Odnos liberalizma, socijalizma i nacionalizma prema naciji ...	188
6.7. Ključni kulturni konstrukti nacionalizma	193
6.8. Magnetska moć nacionalizma	198
6.9. Nacionalističko shvatanje identiteta	208
7. SLOBODA OD STRAHA, BEZBEDNOST KULTURNIH ZAJEDNICA I NACIONALNA BEZBEDNOST	215
7.1. Sloboda od straha	215
7.2. Afirmacija slobode od straha i ljudsko biće kao referentni predmet bezbednosti	219

7.3. Bezbednost kulturne zajednice prema osnovnim aktima Ujedinjenih nacija	226
7.4. Normativizacija pretnji po bezbednost kulturnih zajednica	235
7.5. Sigurnost čoveka – erozija značaja države i kulturne zajednice kao referentnih predmeta bezbednosti	245
8. MIGRACIJA – POTRAGA ZA SIGURNOŠĆU	261
8.1. Prostorna i identitetska migracija.	261
8.2. Uzroci migracija	266
8.3. Sloboda od straha kao push i pull faktor migracije	275
9. JUGOSLAVIJA KAO ONTOLOŠKI OKVIR SPOLJNE REALNOSTI, RASPAD I TRAUME	283
9.1. Jugoslavija kao causa sui projekat.	283
9.1.1. Fizička osnova – teritorija i stanovništvo	285
9.1.2. Ideja jugoslovenske države	292
9.2. Odnos između suvereniteta i kulturnih zajednica u Jugoslaviji	298
9.3. Jugoslovenstvo kao kulturni konstrukt i instrument upravljanja strahom u konstitutivnim političkim i pravnim aktima	302
9.4. Raspad jugoslovenskog ontološkog okvira spoljne realnosti	317
9.5. Odnos kulturnih zajednica prema Jugoslaviji uoči raspada.	329
9.6. Traume raspada Jugoslavije.	332
9.7. Kulturne zajednice kao izvori i nosioci suvereniteta nakon raspada Jugoslavije	339
9.8. Identitetske migracije u Crnoj Gori i Srbiji pre i nakon raspada Jugoslavije	343
9.9. Prostorne migracije kao posledica raspada Jugoslavije i ratova za teritorije	351

10. SLOBODA OD STRAHA U CRNOJ GORI I SRBIJI.	365
10.1. Svrha sopstvenog istraživanja	365
10.2. Rezultati istraživanja	367
10.2.1. Stavovi o poverenju, ljudskoj prirodi i ljubavi	367
10.2.2. Stavovi prema sopstvenoj kulturnoj zajednici	369
10.2.3. Strah od drugih kulturnih zajednica	371
10.2.4. Kolonizacija budućnosti	377
10.2.5. Ostati ili otići – odnos prema emigraciji	380
10.2.6. Sinteza ključnih nalaza	383
11. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	389
LITERATURA	399
Internet izvori.	411
PRILOG 1 – ISTRAŽIVAČKI INTERVJU	419
Investigative Interview – Prof. John Hutchinson, June 20 th 2019, London/Belgrade.	419
PRILOG 2 – DETALJNI REZULTATI ISTRAŽIVANJA	423
VLATKO SEKULOVIĆ – BIOGRAFIJA	449

2. UVOD

„Više od svega, želi da zlo u čoveku i u svetu postane manje”

KSENIJA ATANASIJEVIĆ, FILOZOFKINJA, BEOGRAD, 1894–1981

2.1. Strah, sloboda i sigurnost

Pandemija bolesti KOVID-19 izazvane korona virusom podsetila je čitavo čovečanstvo na značaj straha koji je tokom istorije obuzimalo čitava društva poput svojevrсне epidemije straha, kao determinante ljudskog ponašanja. Ove „poplave” straha izazvanog bolešću bile su, primera radi, izrazito prisutne u Evropi u periodu od XIV pa do kraja XVIII veka. Međutim, uslovi u kojima se danas suočavamo sa strahom na svetskom nivou je svojevrсна specifičnost u ljudskoj istoriji jer se radi o prvom primeru straha u vreme globalizacije, o pandemiji straha, kako navodi Milan Podunavac.¹ Pandemija je bila uslovljena mogućnošću izuzetne brzine širenja virusa zahvaljujući tehnološkom razvoju koji je skratio vreme neophodno za prelaženje velikih razdaljina prevoznim sredstvima koja su na raspolaganju većem delu čovečanstva. Prvi put u istoriji se čitavo čovečanstvo suočilo istovremeno sa istom vrstom straha uzrokovanog

¹ Podunavac, M., *Pandemija straha*, internet izvor: <http://politickamisao.com/pandemija-straha/>.

jednim uzročnikom, korona virusom. Međutim, jedan strah ne uklanja druge strahove, već se nadodaju jedan drugom, kako u predmodernoj Evropi, tako i danas: od rata, bolesti, jeresi, različitog, đavola, kraja sveta, veštica i još mnogo toga. Rat u Ukrajini usled tzv. „specijalne intervencije” Ruske federacije probudio je strah od nuklearnog sukoba za koji se pretpostavljalo da pripada prošlosti, te apokaliptičnog kraja čovečanstva. Različiti strahovi mogu postojati istovremeno, otkrivajući krhkost ljudskog bića usled osnovne egzistencijalne kontradiktornosti, života u uslovima svesti o neminovnoj konačnosti zbog protoka vremena i njenom nužnom posledicom – strahom od smrti.

Strah je jedno od osnovnih ljudskih osećanja i ima značajnu ulogu u determinisanju ljudskog ponašanja i samim tim društvenih pojava. Gaetano Moska ističe da politička nauka proučava društvene fenomene koji nisu puke slučajnosti niti izraz svevišnje volje, već su posledica konstantnih psiholoških tendencija, koje determinišu akciju ljudskih masa.² U tom smislu, razlikujemo strah od strepnje ili anksioznosti koje karakteriše neizvesnost i neodređenost, jer je strah određen, bilo da je primarni ili izvedeni, odnosno sekundarni strah. Sloboda od straha koja je predmet ovog rada, shvaćena je kao ontološka sigurnost čoveka u egzistencijalističkom kontekstu.³ Seren Kjerkegor (*Soren Kierkegaard*) ističe da „sloboda nije data karakteristika ljudskog bića, već proističe iz sticanja ontološkog shvatanja spoljne realnosti i ličnog identiteta”.⁴ U cilju sticanja slobode, Erih From (*Erich Fromm*) navodi da su čoveku potrebne mape, referentni okviri bez kojih bi njegov život izgubio svrhu.⁵ Antoni Gidens (*Anthony Giddens*) operiše pojmom ontološkog okvira spoljne

² Mosca, G., *La classe politica*, Laterza, 1972, Bari, str. 3.

³ „Biti ontološki siguran jeste posedovati, na nivou podsvesnog i praktične svesnosti, „odgovore” na fundamentalna egzistencijalistička pitanja koja čitav ljudski život postavlja na neki način.” Giddens A., *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, 1991, Stanford, str. 47.

⁴ Kierkegaard, S., *The Concept of Dread*, Macmillan, 1944, London, str. 13.

⁵ From, E., *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Nova knjiga plus, 2015, Beograd, str. 220.

realnosti, skupa ontoloških referentnih tačaka kao sastavnog dela našeg sistema smisla i vrednosti koji nam pomaže da upravljamo egzistencijalističkom kontradiktornošću u svakodnevnom životu.⁶ Uriel Abulof (*Uriel Abulof*), oslanjajući se na Ernesta Bekera (*Ernest Becker*) i Viktora Frankla (*Viktor Frankl*), definiše *causa sui* (razlog postojanja, sopstveni uzrok, *raison d'être*) kao „projekat ovekovečenja radi transcendentiranja sopstvenog prolaznog postojanja prožimajući ga sa večnim smislom; povremeno čak i umiremo ili ubijamo zbog toga”.⁷ Sopstveni *causa sui* projekat je osnova ontološke sigurnosti, osmišljeno postojanje sopstva, uverenje da ono nije prolazno i beznačajno, već da ima opravdanja u smislenom univerzumu, te da neće nestati usled telesne konačnosti. U tom kontekstu, u ovoj knjizi analiziram značaj ličnog identiteta i svojstva pripadnosti kulturnoj zajednici (nacionalnost) kao kategorija ontološke sigurnosti. Kulturne zajednice, sa svojim atributima i konstruktima, i države sa svojim pravilima i institucijama, imaju svoje *causa sui* koje ne postoje izvan čovekove svesti, ali ih čovek percipira kao objektivno date i koje shvata kao ontološke okvire spoljne realnosti u kojima traga za sigurnošću. U kontekstu bezbednosti kao užeg pojma u odnosu na sigurnost, između dva referentna predmeta, čoveka i društva (države), ne postoji kontradiktornost ako je jednakost u dostojanstvu ljudskih bića osnova ontološke sigurnosti društva organizovanog kao države ili kulturne zajednice. U suprotnom, neminovno dolazi do ugrožavanja demokratije, ljudskih prava i sloboda, a time do podsticanja straha i stvaranja nesigurnosti.

Strah, kao imanentno svojstvo čoveka, ima uticaj i na nacionalnu bezbednost zasnovanoj na identitetski percipiranim pretnjama, izazovima i opasnostima. Shvatanje sigurnosti kulturne zajednice zavisi od kulturnih konstrukata i identiteta koji predstavljaju društvene alate i instrumente sigurnosti pojedinca kojima upravlja strahom od smrti. Sloboda

⁶ Giddens, A., *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, 1991, Stanford, str. 48.

⁷ Abulof, U., *The Mortality and Morality of Nations*, Cambridge University Press, 2015, New York, str. 4.

pojedince kao mogućnost zavisi od instrumenata upravljanja strahom od smrti koje ima na raspolaganju. Drugim rečima, nesloboda znači pre svega nedostatak instrumenata i nemogućnost upravljanja strahom od smrti tokom života i pripreme za neminovnu konačnost usled protoka vremena. Strah od sukoba između različitih kulturnih zajednica (nacija) je posledica straha od smrti, u drugačijem društvenom kontekstu, to je strah da će neminovno doći do sukoba između različitih nacija usled protoka vremena, te njihovog nestanka, odnosno „smrti” na grupnom nivou, a samim tim i pojedinca. Sloboda od straha, uključujući strah od sukoba između različitih kulturnih zajednica, utvrđena je kao jedna od osnovnih sloboda osnovnim aktima Ujedinjenih nacija. Usled svetske pandemije i obnovljenih pretnji korišćenja nuklearnog oružja, strah globalno dobija na svojoj važnosti u XXI veku sa stanovišta ljudske i nacionalne bezbednosti. U Evro-mediterranskom basenu je sloboda od straha u uskoj vezi i sa fenomenom migracija kao jedne od mogućih reakcija na strah – potragom za ontološkom sigurnošću kroz bekstvo ili spasavanje.

Odnos slobode od straha, kao kategorije ljudske bezbednosti sa referentnim predmetom – ljudsko biće, i nacionalne (državne) bezbednosti sa referentnim predmetom – država, u fokusu je ove knjige. Analiza uticaja straha od sukoba između kulturnih zajednica (međunacionalni sukobi) kao determinante ponašanja pojedinca, smeštena je u društvene okvire Crne Gore i Srbije. Usled složenosti predmeta proučavanja, ova knjiga je zasnovana na interdisciplinarnom pristupu uz primenu sociologije, psihologije, istorije, pravnih i političkih nauka. Proučavanje navedenog odnosa ima kao vremenski interval period od stvaranja jugoslovenske državne zajednice do njenog raspada i stvaranja zasebnih država. Kodifikacije društvenih identiteta u najvišim pravnim aktima (ustavima) sa određenim dominantnim političkim ciljevima su analizirani kao akti koji definišu referentne tačke ontološkog okvira spoljne realnosti, posebno na primeru dva društva koja imaju mnogo toga zajedničkog, ali isto tako i odvojenu, ako ne i različitu viziju vlastite budućnosti u XXI veku.

Ova knjiga inspirisana je filozofskim egzistencijalizmom, poput radova Uriela Abulofa i Danijela Bar-Tala (*Daniel Bar-Tal*), što se reflektuje i u analizi identiteta, nacije, nacionalizma, bezbednosti i migracija primenom koncepta ontološke sigurnosti i ontološkog okvira spoljne real-

nosti, kako ih je definisao Entoni Gidens. U domenu socijalne psihologije oslanja se na egzistencijalističku eksperimentalnu psihologiju i Teoriju upravljanja strahom Šeldona Solomona (*Sheldon Solomon*), Džefa Grinberga (*Jeff Greenberg*) i Toma Pišžinskog (*Tom Pyszczynski*). U lepezi pristupa studijama bezbednosti, od realista do neoliberala, odabran je konstruktivistički koji ističe značaj odnosa između identiteta i bezbednosti. Odnos slobode od straha i bezbednosti analiziran je holistički, na način kako ga isti definiše Ken But (*Kennet Booth*).

Među autorima, pored već pomenutih, čija je misao imala najviše uticaja na ovaj rad, a prema posebnim naukama, mogu navesti:

- socijalna psihologija: Oto Rank (*Otto Rank*), Erik Erikson (*Erik Erikson*), Ivan Šiber
- sociologija i studije nacionalizma: Radomir Lukić, Zigmunt Bauman (*Zygmunt Bauman*), Entoni Ričmond (*Anthony Richmond*), Džon Hačinson (*John Hutchinson*), Entoni Smit (*Anthony Smith*), Hose Ortega i Gaset (*Jose Ortega y Gasset*)
- istorija: Žan Delimo (*Jean Delumeau*), Hans Kon (*Hans Kohn*), Džordž Mos (*George Mosse*)
- političke nauke i studije bezbednosti: Beri Buzan (*Barry Buzan*), Volker Konor (*Walker Connor*), Milan Podunavac, Filip Ejodus

2.2. Kontekstualizacija radi korisnosti

Zvanični statistički podaci ukazuju na to da se prostor bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljem radu SFRJ), posebno na područjima gde je bilo oružanih sukoba u poslednjoj deceniji XX veka, suočava sa izrazito negativnim demografskim trendovima i dramatičnim smanjenjem stanovništva, što može predstavljati egzistencijalnu pretnju po održivost novonastalih država na prostoru bivše SFRJ. Crna Gora i Srbija predstavljaju pogodan okvir analize ovog fenomena, ne samo usled iskustva zajedničkog društvenog razvoja u XX veku, već i iz razloga različitosti *causa sui* projekata, posebno tokom XXI veka. Migracija izvan zemlje prebivališta, domicilne zemlje, emigracija, uz negativnu